

AZ EGYHUZAMBAN VALÓ TANÍTÁS AZ ELEMI ISKOLÁKBAN.*

I.

Bocsáss meg nekik, mert nem tudják,
mit cselekesznek.

Korunk közművelődési áramlatainak és mozgalmainak figyelmes szemlélője szükségképen arra a szomorú meggyőződésre jut, hogy ma az egész vonalon a «feszítsd meg», a *rekordok* korát éljük igazában, jóllehet lépten-nyomon az emberszeretetet fitogtatjuk. Ez azonban csak olyan talmi-humanizmus, mely a míg az iskolában az állatvédelem nemes csiráit igyekszik elhinteni, ugyanakkor merényletet tervez ezernyi gyermeklélek ellen, megfosztván őket az embervédelemnek legelemibb jótéteményeitől. Az állatvédő liga tagjai a sarki rendőrhöz folyamodnak, hogy elejét vegyék a tehervonó állat szertelen kizsákmányolásának, a szocialisták világszerte s erőlyesen sürgetik a munkaidőnek leszállítását s ugyanakkor egy kétes kísérletezéssel foglalkozó nagy nemzet tekintélyének hatása alatt megindul nálunk egy törekvés, mely — megengedem, hogy teljes jóhiszeműséggel — a felszabadítás cégére alatt mintegy rabszolgaságot tervez minden nép legföltettebb kincse, a kicsinyek részére. Ennek magyarázatát én a németek iskolaügyi prestige-én kívül egy vajmi kevésé áldásos irányzatban találok, mely évek óta hatalmába ejtette nem csupán a laikus, de sajnos a pedagógiai közvéleményt is; értem a külső (extensiv) reformok népszerűségét és varázsát. Hangzatos s minél merészebb reform kell a magyarnak, mert ez kényelmes, ilyenről írnak és beszélnek; de a benső (intenziv) reformoktól fázunk, mert ezek zajtalanok, nehezebb őket dobra ütni, no meg ritkábban is jutnak nyilvánosságra, mert itt a lényeg és siker nem a szóbeszéd útján hull ölünkbe, hanem csak a csendes, kitartó, nehéz és lelkiismeretes munkálkodásnak eredménye.

Ezen gondolatoknak előrebocsátása után fogjunk a kérdésnek beható tárgyalásába a következő terv szerint. Néhány, egész értekező-

* A Magyar Paedagogiai Társ. 1904. március 12-iki ülésén tartott felolvasás.

sünket irányító általános elv előrebocsátása után, sorra veszem a fontosabb tényezőket, melyeknek: a tanító, a szülők, az orvos, és az ebéd problémája; megvilágítom az eddigi tapasztalatokat és négy nagy csoportban összegezem áttekinthetően a reform mellett hangoztatott érveket, kapcsolatban a megfelelő ellenérvekkel.

Dolgozatomnak 2. felében eredeti értesülések alapján ismertetem az ügynek állapotát a külföldön és odaváló szaktekintélyeknek nézeteit, majd áttérve a mi viszonyainkra összefoglalom tanulmányomnak és elmélkedéseimnek eredményét, még pedig nem csupán egy végső meddő ítéletben, hanem a jövő fejlődésnek a mai állapot szerves folytatásaként kínálkozó kompromisszum vázolásában.

Általános elvek és elméleti fejtegetések.

Mielőtt a kérdésnek részletes tárgyalásához fognánk, jegyezzük meg a következő alapelveket, melyeket irányadóknak kell elfogadnunk.

a) Az egyhuzamban való tanítás reformja kihat az ifjúságra, a tanítóságra és a szülőkre; vannak egészségi és élettani, nevelés-erkölcsi, társadalmi és anyagi vonatkozásai. A különböző rendű s részben egymással összeütköző érdekek között a gyermek érdeke első helyen áll, ennek valamennyi többi érdek alárendelendő. Ha Deák Ferenc azt mondta, hogy a becsületesség a legjobb politika — úgy mi hozzátehetjük, hogy ez egyúttal a legjobb pedagógia is. b) A munka és a pihenés váltakozása, a szellemi tevékenységnek testi mozgással való felváltása, szóval a helyes munkafelosztáson alapuló foglalkoztatás örök időkre szóló nevelési és higiénikus elvek, melyeket az élő természet is lépten-nyomon elének állít. (Hisz a járomba fogott ökröt is delettetik s az a paripa, melyet egy ülésre agyonhajszolnak, sánta lábát hetekig sínli az istállóban, vagy örökre béna marad.) Ha pedig az értelmes gazda, saját javát tartva szem előtt, jószágával szemben állatvédelmet gyakorol, akkor a tanítóktól joggal követelhetjük az analog embervédelmet gyermekeink részére. Hogy is mondja Goethe: A helyes az, a mi az emberi természetnek legjobban megfelel. c) A szellemi táplálkozás és emésztés nincs minden analogia híján az anyagi táplálkozással és emésztéssel. A 6—10 éves gyermekeknek szellemi foglalkoztatását egy bizonyos alacsony maximumon túl büntetlenül nem lehet, tehát nem is szabad erőszakolni (egyfolytában $\frac{1}{2}$ óra, megszakításokkal 2—3 óra). d) Mind a szellemi, mind a testi munkabírás a szervezetnek az életkorral párhuzamos erősödésével fokozódik.*

* *Bureau-Riofrey* táblázata szerint a gyermeknek szüksége van a 7. évben: 9 óra alvásra, 10 óra szabad foglalkozásra, 1 óra rendszeres

e) A gyermeknek testi, lelki és szellemi szervezete csak szűk határok között változó egységek, holott a tananyag, a rendszer és a módszer túlságosan szabadon változhatnak. Ebből az következik, hogy az utóbbiaknak amazokhoz kell alkalmazkodniuk.

A tanítók. Megvallom, kérdésünknek ez a legvitalisabb pontja, de egyúttal a legkényesebb oldala fejtegetéseinknek. Hogy eleve minden félreértést kizárjak és lehetővé tegyem az egyedül jogosult szokimondást, kijelentem, hogy nem a mi magyar tanítóságunkról szólok, hanem a tanítónak általános normális típusát tartom szem előtt. Nem hiszem azt, hogy a mint nálunk és külföldön sokan állították: hogy t. i. az egész mozgalomnak valódi, de be nem vallott rugója a tanítók kényelme, helyesebben az anyagi érdeke — jóllehet egyeseknél ez a minimális mértékben jogosult felfogás sincsen kizárva — s a magam részéről elismerem, hogy a többség jóhiszeműen jár el s a reformnak helyességéről és lehetőségéről meg is van győződve. Ezzel szemben azonban azt sem lehet elvitatni, hogy a propagandában kifejtett túlbuzgóság és az érvelésnek módja hely- és időnként bizonyos réseket árult el, melyek a megfigyelőben azt a föltevést kelthették, hogy ők pro domo járnak el. Ez a túlságos exponálás erkölcsileg semmi esetre sem használt az ügynek, mert utóvégre senki sem tagadhatja, hogy a tanító mégis csak érdekelt fél a dologban.

Már a bevezetésben hangoztattam, hogy a tanító, az iskola és a szülő a gyermek kedvéért van meg s nem megfordítva; most hozzáteszem még, hogy a tanító az iskola kedvéért van s nem megfordítva: az iskola a tanító kedvéért. Ennél az okoskodásnál jóval fontosabb az a tény, hogy az új rendszer a tanítás minőségét is érzékenyen károsítaná, a mennyiben a tanítóságnak testi, szellemi és lelki szervezetét felette megviselné. Én az elemi iskola munkáját jóval emésztőbbnek és idegbontóbbnak tartom a középiskolai tanításnál, pedig itt naponként átlag 3 órát tanítunk, ott 4, sőt 5 óráról van szó! — Ha azután az ilyen elcsigázott tanító d. u. pihenés helyett újabb terhes munkát vállal, könnyen elképzelhető, hogy milyen visszahatással lesz ez az iskolai munkára. — A reform hívei erre azt mondhatnák: mi köze hozzá? ki-ki annyit vállal, a mennyit akar, tud, vagy elbír, de nekem mégis úgy tetszik, hogy ezzel legjobban teszik tönkre az első, fő és legszentebb iskolai munkát és leggyorsabban önmagukat; nem is említve azt, hogy a hatóságnak még a legnagyobb egyéni szabadság biztosítása mellett is lehet beleszólása a mellékfoglalkozás mértékére. Hisz a Tanítók

foglalkozásra (studium) és 4 óra pihenésre. A 15. évben a megfelelő óraszámok az előbbi sorrendben: 7, 4, 9, 4. A 10. életévben rendszeres foglalkoztatásra (tanulás) 4 óra esik ezen táblázat értelmében.

Otthonában is nemrégiben a tanítók elfoglaltságát hozták fel okul arra, hogy az elemi iskolákból kihalt a nevelés. Nem tudom, hogy a mi tanítóságunknak egészsége milyen s munkabírása mekkora, de Eberhard (17—18. l.) és Tegeder (12. l.) nem valami kedvező adatokat közölnek Németországból.

Reá kell mutatnom továbbá arra a körülményre, hogy az egyhúzámban való tanítás iránti lelkesedés nálunk sem általános. Az O. K. E.-ben dr. Verédy tanfelügyelő nyíltan beismerte, hogy jöllehet a reform előtte rokonszenves, pedagógus léttére nem vállalhatna érette felelősséget akkor, a mikor egy olyan tekintély, mint Schwarzer tanár a nagynevű elmeorvos komoly aggodalmakat táplál. Ugyanott a mi kedves veterán pedagógusunk, Léderer Ábrahám, is nagy készütséggel szólt az új rendszer ellen s a nyomósánl nyomósabb ellenérveknek valóságos tárházat sorolta fel. Én magam is meginterviewoltam egy székesfővárosi elemi iskolai igazgatót, a ki röviden, de valószínűen ezt válaszolta: Lelketlenség! a kik erőszakolják vagy nem ismerik, vagy nem akarják ismerni a gyermeknek lelki életét.

A reform híveinek egyik közkedvelt érve az, hogy a mint formálisan megejtett szavaztatásokból kitűnt, maguk a szülők többsége óhajlja és sürgeti az új beosztást. Ennél a népszerű érvnél érdemes egy pillanatra megállni s kérdezni: milyenek a szülők és minő érdekek lebegnek szemek előtt? Van annyi erkölcsi bátorságom, hogy már eleve kijelentsem, hogy én a szülők túlnyomó részét ilyen komoly pedagógiai kérdésben való véleménynyilvánításra illetékeseknek nem tartom, egyszerűen azért, mert híján vannak az illetékeség főfeltételeinek: az alapos nevelői és egészségügyi ismereteknek és lelkiismeretnek, melyek nélkül pedig még a tanító véleménye is felületes és megbízhatatlan marad. A szülőknek pedagógiai műveltsége híján, s mert ők rendszerint csak a közelfekvő, az ú. n. gyakorlati előnyöket látják, az ilyen plebiscitumoknak vajmi kevés az értékük. A szülőknek kényelme csak nem irányíthatja az iskolának belső és külső életét, szavaztatással a tudományos eredményeket lerontani és a tapasztalásokat megcáfolni nem lehet; s feletté veszedelmes precedensnek tartanám az ő véleményüket egyedül irányadónak tekinteni, mert az iskolával szemben ők is érdekelt, sőt elfoglult fél, a kinek szemében gyakran nem az iskola és a gyermek érdeke a fődolog, hanem az érdemjegy és a bizonyítvány. Hisz ha csak percent és szavazat kell, 24 órán belül nem lesz se székunda, se érettségi! — Ne feledjük végül, hogy az egyhúzámban való tanítást pártoló szülőknek többsége ép az ú. n. jobb családokból kerül ki, a kikre a szabad délután nem teher; a népiskola azonban nem csupán ezen kiváltságosok részére áll fenn, a kik; ha úgy tetszik, otthon is taníttathatják vagy délelőtti

magániskolákba járathatják gyermekeiket, hanem főleg a szegényebb osztály részére.

Az orvosok. Hogy kérdésünk elbírálásánál a pedagógus mellett az orvosnak döntő szerep jut, azt elismerték maguk a reformot kezdeményező tanítók, a mikor szakvéleményért az Orsz. Közegészségi Egyesülethez fordultak, mely az én indítványomra már elébb napirendre tűzte ezt az ügyet. Ez a kiváló testület több ülésen át foglalkozott a tárggyal és a tanítókat és szakközvegeket is meghívta, a kik élénk részt vettek a vitában.* Az eredmény az lett, a melyet indítványom beterjesztése alkalmával jeleztem: az O. K. E. a mai viszonyok között az egyhuzamban való tanítás ellen foglalt állást, de egyúttal rámutatott a jövő fejlődésnek helyes irányára, arra, hogy a tananyag redukciójával ez elemi iskolában 2, legfeljebb 3 délelőtti órában el lehet majd a célt érni. Ezt a nézetet vallották és okolták meg meggyőzően többek közt dr. Finácsy és dr. Liebermann egyet. tanárok, a kik a statisztikai adatoknak és méréseknek sem tulajdonítanak túlságos fontosságot, és nagyon helyesen hangsúlyozták, hogy élesen kell megkülönböztetni a pszichológiai méréseket és a fiziológiai behatásokat. Amazok rögtön jelentkeznek, de ellentétességük folytán nem igen megbízhatók; az utóbbiak ellenben pozitív fiziológiai tudáson alapszanak és hatásuk csak idővel észrevehető.

Az ebéd problémája. Igenis, valódi probléma ez, mert minél részletesebben vizsgáljuk, annál inkább belátjuk, hogy tekintettel a sokféle eshetőségre, ez a külső érv nem szól az egyhuzamban való tanítás mellett, a mint azt feltüntetni szeretnék, hanem inkább ellene. A lakosság egy része délben, egy másik része 1 órákor, a tisztviselők még későbbben, a minisztériumbeliek $\frac{1}{2}$ 3-kor ebédelnek, úgy hogy az együttes ebéd, az ú. n. egyebéd-rendszer annál nehezebben valósítható meg, minél több iskolába járó gyermek van a háznál és minél kevésbbé egyeznek a családfentartó hivatalos órái az iskola beosztásával. Én nem látom, hogy az egyhuzamban való tanítás a nehézségeket csökkentené, mert a míg különböző foglalkozások és különböző hivatalos órák lesznek, mindaddig hátrányos lesz az egyik félre az, a mi a másikra előnyös.

Hygiénikus szempontból szívesen elismerjük az ebéd utáni háromórás szünet jogosultságát, vagyis kezdődjék a délutáni tanítás 2 vagy 3 órákor, a szerint a mint d. e. 11-kor vagy 12-kor ért véget. Egyébiránt, hogy az ifjúság e tekintetben sem olyan kényes, mint mi felnőttek, azt maguk a kis diákok igazolják, a kik jóval 2 óra előtt lelik el az elemi iskolák környékét és emésztésüket élénk csatan-

* A részletes jegyzőkönyveket lásd az *«Egészség»*-ben: 1903. évf. 299, 328—33., 335—37. lap, továbbá az 1904. évf.-ban a 74—79. lapon.

golással mozdítják elő. Hogy az ebéd utáni tanítás a tanítókra kevésbé kényelmes s hogy ennek megfelelően náluk a *tanítási kedv* is csökken, azt elhiszem.

Eddigi tapasztalatok. A reform hívei szóban és írásban üntig-hangoztatják, hogy az eddigi tapasztalatok kielégítő, sőt öröndetesek. Szegény ifjúság: évszázadokon át görnyedt a tetet-lelket megrontó osztott tanítás igájában, de elérkezett a megváltás órája, dereng már az új boldog kor, melyben — hála az egyhuzamban való tanítás elixirjének — a mainál minden tekintetben különb nemzedék fogja e szép hazát benépesíteni! Az ember szinte sajnálja, hogy újra nem kezdheti.

«Az 5. délelőtti órában a gyermekek élénkebbek (*munterer*) mint délután. A tudósítónak nagy része azt is állítja, hogy az új intézmény folytán az egészségi állapot is javult» (Müller 50. lap. Tegeder. 11. lap.) ezt olvassuk többek közt egy poroszországi városnak Königsbergnek jelentésében. Mindkét dolgot elhiszem, sőt mintha látnám azokat a «munter» gyermekeket, mily türelmetlenül, nyugtalanul, idegesen várják az óra végét, mint tekintgetnek suttymban zseb-óráikra s számlálgatják a percekét, míg végre megszólal a csengő. Sőt az iskolából kirohanva, még «munterer»-ebbek lesznek; Istenem, a madárka is örül a kék égnek, ha kiröpülhet kalitkájából, hát meg a rab, ha a friss levegőt szívhatja teli tüdővel. A mi pedig az egészségnek még javulását illeti, a mi Orsz. Közegészségi Egyesületünkben folyt tárgyalások után nyugodtan kimondhatom; hogy ez merő szofizma. Hogy az iskolákat kísérletezésre és adatok gyűjtésére szólítsuk fel — mondta ott többek közt dr. Liebermann (I. Egészség: 1903. évf. 332. l.) — az teljesen fölösleges, mert az ilyen statisztikai adatok és az iskola rendje közt nincs összefüggés. Hogy szellemi kifáradás van, azt nem kell bizonyítani; mert ez megdönthetetlen tény.

Mert ne feledjük a gyermek ép szervezetének alkalmazkodó képessége különb a felnőttekénél, melyet az élet mindjobban megvisel. A gyermek hihetetlenül sokat bír el, annyit, hogy nem egyből való-sággal az iskola dacára is válik ember. Így azután elhiszem azt is, hogy egyes helyeken az egyhuzamban való tanítás egészségi szempontból «kielégítő» eredménnyel járt, de érthetővé ez csak úgy lesz, hogy a gyermek szervezete a rákényszerített erős rendszabályokhoz is alkalmazkodik ideig-óráig. Más és végzetes kérdés persze, hogy meddig bírja s hogy annak az erőszaknak nyomai mikor és mennyiben fognak mutatkozni. Azt gondolnám, elég vézna, vérszegény, rövidlátó, ferdegerincű és ideges gyermekünk van már; számukat mesterségesen szaporítani fölösleges, sőt bűnös törekvés.

A külföld-után nézzük a hazai viszonyokat. Az Országos Nőké-zs-

Egyesület budapesti elemi iskolájában vagy 10 év óta egyhuzamban folyik a tanítás, még pedig hetenként négyszer 9—1-ig és egy vagy kétszer 8—1-ig. Kilenc órakor 5 perc szünet van, 10 órakor 20 perc, a többi órák után 10 perc. Eleinte csaknem az egész tantestület ellene volt az újításnak, maga Veres Pálné is csak nagynehezen és kísérletképpen egyezett bele, különösen a mikor a szülők kérelmezték, nehogy a felsőbb osztályokba járó testvéreket külön kelljen ide-oda kísértetni és ebédeltetni. Az új rendszer jónak bizonyult, a gyermekek bírják a munkát és a tanítóknak sincs panaszkodásuk. Engem azonban, írja Rosenberg Augustza úrnő, ez a kísérlet nem győzött meg igazában és ma is megerősítettnék találom a 4—5 órai munkát, kivált télen, a mikor már reggel 8 órakor iskolában kell lenniök a kicsinyeknek. Van továbbá Budapesten több magán- és felekezeti elemi iskola, melyben egyhuzamban való tanítás folyik; itt vannak még a községi elemi iskolák, melyeknek jó részében az új n. váltakozó rendszert követik, de nem pedagógiai vagy hygiénikus előnyök miatt, hanem, mint Bárczy tanácsos maga mondta, pusztán megtakarításból és kényszerűségből.

II.

Az elsőrendű szempontoknak megvilágítása és az azokból folyó általános elvek hangoztatása után, a jobb és könnyebb eligazodás kedvéért rövidre fogva és külön csoportokban immár összeállítom azokat a főbb egészségi, nevelés-erkölcsi, társadalmi és pénzügyi érveket és ellenérveket, melyek kérdésünkben fölmerültek.

A) Egészségi és élettani érvek és ellenérvek.

1. Az agynak működése délután lassúbb és gyengébb s így a délutáni tanítás jóval kevésbé eredményes. — A kiválóan szellemi képességű a délelőtti, a testi nevelés, kézi ügyesség (munka), ének a délutáni órákban történjék.

2. Gyakoribb és hosszabb szünetekkel elejét lehet venni a kifáradásnak.* — Bármennyire is könnyítsünk óráközi szünetekkel, azt nem lehet elvitatni, hogy itt mégis egy tömegnek ugyanazon helyiségben levő öt órai együttlétéről, közel ugyanannyi ülésről és egy egyénnek vezető munkájáról van szó.

3. Gyakori és hosszabb óráközök dacára lehetetlen a tantermeket

* Az óráközi szünetekről dr. Burgerstein Leó írt tanulmányt a bécsi „Die Zeit” című hetilapba és Wollmann az ugyanazon című napilapba (1903 szept. 30.)

kellőképen szellőztetni. — Hogy az osztott tanítás mellett 2—3 óra alatt alaposabban lehet szellőztetni, mint a 10—15 perces órákzök alatt, az bizonyításra nem szorul. A rohamos mérsékletváltozásokra is ügyetendő, mert ez számos betegségnek csirája lehet.

4. Az orvosok is az egyhuzamban való tanítás mellett foglaltak állást. — Nem áll: nálunk, Franciaországban, Svájcban ellene vannak s még Németországban is ellenzi túlnyomó részük.* Egy budapesti orvos, a kinek ajánlatára egyik felekezeti iskolában meghonosították az egyhuzamban való tanítást, saját gyermekein tett tapasztalatai alapján immár a leghevesebben ellenzi.

5. A déli étkezést követő emésztés kellő tartamú pihenést követel. — Erre 3, legfeljebb 4 óra elegendő, a mi rendelkezésre is áll, ha a délelőtti tanítás 11-kor vagy 12-kor véget ér és a délutáni 3 órákor kezdődik. A ki különben látja, mint kergetődznek már 1 óra után az iskola előtt a gyermekek, az önkéntelenül arra a gondolatra jut, hogy ebben a korban talán nem is föltétlenül szükséges az ilyen hosszú déli szünet.

6. Az iskolamentes délutánok a testi üdülésre és a szabadban való tartózkodásra rendelkezésre állnak. — Ki kezeskedik erről és ki gondoskodik főleg a nép gyermekeinek felügyeletéről?

7. Egyszeri tanítás könnyebb mint kétszeri. — Ez ellentmond a lélek, a szellem és a test higiéniájának még pedig mind a tanuló, mind a tanító részére, a kiknek az egész délutánra lesz szükségük, hogy kimerültségük után a hármas egyensúlyt visszanyerjék. A délelőtti 5. tanítási óra még kevésbé lehet eredményes, mint a délutáni tanítás, mert szellemi és testi túlterheléssel jár (4—5 órai ülés!) Ebben a korban a gyermek egyfolytában 30 percnél tovább, megszakításokkal 3 órán túl nem képes szellemi munkára.

8. A kétszeri ide-oda járás főleg rossz időben és nagy távolságoknál kimerítő és egészségtelen. — Ez a járás a legtöbb gyermeknek egyedüli mozgása s egészségére üdvös és edző; a gyermekek végre is nem melegágyi lények, a kiket minden szellőtől óvni kellene s a nagyobb városokban (Budapesten is) az elemi iskolák oly sűrűn vannak elhelyezve, hogy nagy távolságokról nem lehet szó.

9. Nyáron délután tűrhetetlen hőség uralkodik a tantermekben. — Ez az idő nálunk a nagy szünidőknek célszerű elhelyezése folytán nagyon rövid (június első fele) s kérdés, vajjon nyáron az 5. délelőtti óra (12—1) és a nap hevében való hazamenés nem fárasztóbb-e? Kü-

* Így pl. Dr. Trumpp, müncheni orvostanár, következő művében: *Gesundheitspflege im Kindesalter* (Stuttgart, Moritz kiadása, II. rész: 17., 25., 57. lap).

lönben mi sem állja útját a rendkívüli forrósági szünetnek (Hitzferien).

10. Télen d. u. fogyatékos a világítás. — Ezen kitűnő mesterséges világítással lehet segíteni.

B) Nevelés-erkölcsi érvek és ellenérvek.

1. A tanítás sikere (lásd A) 1. alatt). — Az egyhuzamban való tanítás szellemi túlterheléssel jár, a mi pedig minden józan pedagógiának merő ellentéte. Ne feledjük továbbá, hogy a tanítás sikere lényegesen függ a tanítási kedvtől is.

2. A reform hazai és külföldi tapasztalatok szerint bevált. — Az eddigi tapasztalatok, mint az alábbi részletes kimutatásban látható, felette hiányosak és egyoldalúak. Németország kivételével, a hol kísérletezések folynak, a többi művelt államokban* nem foglalkoznak a dologgal s nem is kérnek belőle, mert a józan gondolkodás, a helyes nevelői érzék és szigorú pedagógiai lelkiismeret törvényei szerint eleve meddőnek sőt károsnak tartják. Nálunk is nagyobbára felekezeti vagy olyan magániskolákról van szó, a melyek korlátolt számú és válogatott minőségű tanulókkal rendelkeznek; ezek a tapasztalatok pedig a nagy és vegyes tömegekkel dolgozó nyilvános elemi iskolákra nem lehetnek irányadóak.

3. Ha bevált a középiskolánál, miért ne lenne jó az elemi iskolákra? — Ez az analógia ép oly általános, mint teljesen értéktelen, mert indokolatlan. Amott 10—18 éves testileg és szellemileg érettebb és edzettebb tanulókról, itt 6—10 éves gyermekekről van szó; a középiskola első osztályában tett tapasztalatok különben is igazolják, hogy az alkalmazkodás nem megy simán és minden rázkódtatás nélkül s hogy az 5. órában a kimerültség jelei még a normális gyermekeknél sem ritkák.

4. A tanulók és a tanítók nem készülhetnek el kellően a délutáni tanításra. — Ez nem is szükséges, mert délelőttől délutánra nincs lecke és a délutánra mi amúgy is a műszaki (foglalkoztató) tárgyakat tervezzük.

5. Több idő marad a feladatok elvégzésére. — Helyes módszer mellett a tanítási anyagnak legnagyobb részét magában az iskolában kell elvégezni; a házi tanulmányi foglalkoztatásnak ebben a korban nem szabad naponta 1, legfeljebb 2 órán túl terjedni.

* A kontinenst értem. Az Egyesült-Államokban többnyire s főleg a nagyobb városokban egyhuzamban való tanítás folyik, rendszeren 9-től 2-ig s csupán egy fél órással déli szünettel (Krécsey).

6. A délutáni tanítás idővesztéssel és a felügyelet lazulásával jár. — Az az idő nem vész el, mert üdülésre és mozgásra szolgál; a fegyelem fenntartása pedig a szülők és az iskolai hatóságok dolga. Ellenkezőleg 4—5 óras egyhuzamban való tanítás mellett inkább lehet az időnek elfecsérlésétől tartani.

7. A tanulóknak mellékfoglalkoztatására (magánórák, zene, nyelvek stb.) több idő jut. — Ép ez a baj, mert a gyermekeket az iskolán kívül is megterheli és a szabad délutánnak nevelői értékét halomra dönti. Azután mitévők legyenek a többség, a népnek gyermekei, akiknek szülői távol vannak a háztól és képtelenek házi tanítót vagy nevelőnőt tartani?

8. Az iskola látogatása rendesebb és a délutáni mulasztások nem olyan gyakoriak. — Ellenkezőleg: a kétszeri iskolalátogatás szabályosságával határozott nevelő hatással van és fejleszti a rendszeretetet és a kötelességérzést.

C) Társadalmi érvek és ellenérvek.

1. Az ebéd kérdése (l. fent és A) 5. alatt).

2. A tanulók többet vannak otthon és családi felügyelet alatt. — A szülők zömére ez terhes, mert maguk sem lévén otthon, vagy egészen szabadjukra maradnának gyermekeik vagy cselédek felügyelete alatt. Mindkét eset nevelés-erkölcsi szempontból is káros.

3. A gyermekek apróbb szolgálatokban (testvéreik felügyelete, küldetések, munka) szülőiknek segítségére lehetnek. — Ez sok olyan visszaélésre adott alkalmat, a mellyel nemcsak az iskoláztatást, de a tanulók egészségét és erkölcsét károsították, sőt életüket veszélyeztették.

4. A kísérés az iskolába és haza, főleg ha ugyanazon családnak gyermekei többféle intézetbe járnak, elviselhetetlen terhekkel jár a gondos szülőkre. — Ez, sajnos, nálunk komoly ellenvetés, mely azonban a társadalmi érettség fejlődésével remélhetőleg szintén el fog enyészni.

Ma még, igaz, már a serdülő leányokat sem lehet nyugodt lélekkel egyedül útnak engedni. A múlt Nyugaton ez is másként van.

D) Pénzügyi érvek és ellenérvek.

1. A tanerők keresetképességét fokozza, a mennyiben délután más foglalkozás után nézhetnek. — Erről már külön szoltunk; itt az iskolafentartó hatóságnak abbéli kettős kötelességére utalunk, hogy egyrészt kellő javadalmazással tegye lehetővé a megélhetést, másrészt megfelelő intézkedésekkel állja útját a túlságos mellékfoglalkozásokból eredő és az iskola munkájára károsan ható visszaéléseknek.

2. Csökkentik az iskolafentartók költségeit s főleg a befektetéseket, a mennyiben lehetővé teszik a megelevő iskoláknak és tanerőknek intenzívebb kihasználását.* Minden oly megtakarítás, mely a gyermekeknek, tehát a jövő nemzedékeknek rovására megy, kárhöz-tatandó. Az adófizető polgároknak joguk van az iskolafentartóktól a kor követelményeinek megfelelő iskoláztatást követelni.

Indirekt bizonyítékok. Azoknak, a kiket a felsorolt több rendbeli érvek és ellenérvek nem győztek meg, ajánljuk a következő közvetett bizonyítékoknak megfontolását. a) Négy-öt egymásra következő tanóránál több nincsen az oktatásnak egyetlen ágában, még a középiskolában és az egyetemen sem. Hogyan egyeztethető össze az emberélettanával, hogy ugyanazt a rendszert (nem módszert!) akarjuk alkalmazni a 6—10 éves gyermekekre, a 10—18 éves ifjakra és 18—23 éves fiatal emberekre?! — Poroszországban a kir. egyetemi orvostudományi bizottság a következő szakvéleményt adta: (Eberhard: 10. l.) «Az egyetemeken a tapasztalat azt mutatja, hogy még a szorgalmas hallgató is csak nehezen bír el 5 egymásra következő tanítási órát (helyesebben $\frac{3}{4}$ vagy $\frac{1}{2}$ órát). b) Képzelnék el, hogy minket felnőtteket kényszerítenének arra, hogy 5 órán át tömegesen egy helyiségben üljünk és éber figyelemmel kísérjük a legérdekesebb felolvasást vagy akár a színházban a legvonzóbb előadást vagy operát. — Képzelnék továbbá, hogy az elemi iskolában a gyermekek és a tanítók 4—5 órán át nem tanulnak és nem tanítanak, hanem játszanak. Vajjon meddig bírják ezt ki? c) Mi magunk annak idejében az osztott tanításban részesültünk, a nélkül, hogy annak hátrányait szubjektíve éreztük volna és objektív, vagyis műveltségünkben és szervezetünkben tapasztalnók. Ki merné állítani, hogy az egyhuzamban való tanítás nevelte nemzedék a mainál erősebb, épebb és munkabíróbb lesz majd?»

III.

Az egyhuzamban való tanítás a külföldön (szakvélemények).

Valamint minden téren, úgy iskolai ügyekben is jó és szükséges más államoknak intézményeit figyelemmel kísérni és ismerni azokat az irányokat, a melyekben a haladás ott történik. De tudva azt, hogy az iskola a nemzeti lélekkel és a faji jelleggel legszorosabb összefü-

* Tegedér (14. l.) — «Az iskolai hatóságoknál eredményesnek ígérkezik az arra való utalás, hogy az egyhuzamban való tanítás a fűtőanyag-nak nem csekély megtakarításával jár». Ez aztán az érv! — Nálunk Bárczy tanácsos közlése szerint 1100 osztályból 300-ban a váltakozó (egyszer déli-előtti, egyszer délutáni tanítás) rendszer folyik, mert nincs elég iskolánk.

gésben van, ez inkább az okulás kedvéért kívánatos, s veszedelmes szolgálatot teljesítenek azok, a kik a külföldi kezdeményezéseket és ki nem forrt kísérleteket a vajmi kevéssé megbízható utánzási ösztön sugallatára hovahamarabb az elűtő honi talajban is meghonosítani sietnek.

Hogy a külföldi viszonyokról megbízható képet nyerjek, nem értem be a szakirodalom nyújtotta adatokkal, hanem levelezés útján az alábbi közvetlen értesüléseket és véleményeket szereztem be. Ezek meglehetősen tarkaságot tüntetnek fel országonként, a mi már önmagában azt látszik bizonyítani, hogy minthogy az illető rendszerek legalább eddigelé beváltak, egyetlen egyedül-üdvöztető rendszer alig állapítható meg az egész világra. A kérdést tehát nekünk is a mi sajátos viszonyaink figyelembevételével kell majd megoldani.

Angolország. Gineverné Gyóry Ilona úrnő azt írja nekem, hogy Angliában nem foglalkoztak soha azzal a kérdéssel, hogy az elemi iskolákban csak délelőtt tanítsanak. Az ő szívességének köszönöm, még két londoni *board school** igazgatónőjének következő szakvéleményét, melyből kiténik, hogy jóllehet a mai rendszeren változtatni óhajtanának, mégis mindketten az osztott tanításnak hívei. Az egyik, Cress k. a., ezt írja: A nyilván. elemi iskolákban a tanítási órák rendjét törvény szabályozza, még pedig úgy, hogy általában délelőtt 9—12-ig és d. u. 2—4^{1/2} óráig (hat éves korig 2—4-ig) tanítanak, egynémely felekezeti iskolában pedig 1^{1/2}—4-ig. Ez utóbbi iskolákban, minden visszaélésnek elejét veendő, minden délelőtt és délután legalább két óra a rendes tantárgyakra fordítandó (a vallástanon kívül). A magam részéről a tanítási időnek megváltoztatását és csökkentését kívánatosnak tartom. — Miss Stevens igazgatónő véleménye ez: Az egyhúzámban való tanításról az elemi iskolákban komolyan sohasem volt szó; meg van azonban a legtöbb gyermekkertben és középiskolában, a hol a tanítási idő 9^{1/2}—1-ig terjed. Véleményem szerint d. e. 9—12-ig és d. u. 2—4^{1/2} vagy 4-ig tanítani túlsok az elemi iskolában; jobbnak tartanám az idősebbek részére a tanítást 9—12-ig s egy félórás szünet után 3-ig folytatni, a kisebbek részére pedig 9—10^{1/4} vagy 10^{1/2}-ig tanítás, félórás szünet 10^{3/4}—11^{3/4} és 12—1-ig tanítás és ezzel a napi iskolai munka befejezést is nyer. A legnagyobb ellenvetés ezen rendszer ellen az, hogy a gyermekek felette sokáig volnának a szülőkre bízva, a kik természetesen örülnek, ha jó helyen foglalkoztatják őket s megszabadúlnak a gondtól. Így otthon sem állanak útban és a szülők

* Ingyenes állami népiskolák a nép legalsó rétegei számára. A közép-osztályú szülők ezeket nem kedvelik s legnagyobbbrészt magániskolákba járatják gyermekeiket.

otthon vagy házon kívül dolguk után járhatnak. Egy másik ellenvetés, hogy a gyermekek szervezett foglalkoztatás és felügyelet nélkül nem boldogok (?), nyugtalanok és elzülленnek, ruhájukat és a lábbelit is gyorsabban puszítják el mint az iskolában. Tény továbbá az, hogy több szabad idő az iskolán kívül megkivánná azt is, hogy kellően ellenőrzött nyilvános kertek és játékterek nagyobb számmal álljanak rendelkezésre, a mi a testi fejlődésnek mindenesetre előnyére volna és a szemüveges gyermekek számát is csökkentené.

Franciaországban az egyhuzamban való tanítás ügye alig ismeretes s nem is fog egyhamar napirendre kerülni. Az ötórás folytatólagos tanításnak — írja nekem M. Jost, egyike a legnevesebb és legtapasztaltabb kerületi tanfelügyelőknék — mi még kellő szünetekkel sem vagyunk hívei. Nálunk ragaszkodnak a hagyományos beosztáshoz: d. e. 8—11 és d. u. 1—4-ig. Vajjon megszokásból (routine), vagy nehogy a gyermekeket testileg erőltessék meg szerfelett, avagy hogy egész délután ne legyenek szabadjukra ereszelve? Meglehet, hogy mindhárom okból együttvéve. M. Boitel, az Ecole Turgot igazgatója és a francia gyermektanulmányi egyesület (Société libre pour l'étude psychologique de l'enfant) főtitkára ezt írja: A 6—10 éves gyermekeknek elemi iskoláztatását illetőleg velem együtt orvosaink zöme a következő felosztást tartja legcélravezetőbbnek: 8 $\frac{1}{2}$ —10 tanítás (classe importante), 10—10 $\frac{1}{2}$ szünet, 10 $\frac{1}{2}$ —11 $\frac{1}{2}$ tanítás (classe ordinaire), 11 $\frac{1}{2}$ —1 $\frac{1}{2}$ ebéd és szünet, 1 $\frac{1}{2}$ —3 tanítás (cl. imp.) 3—3 $\frac{1}{2}$ szünet, 3 $\frac{1}{2}$ —4 $\frac{1}{2}$ tanítás (cl. ord.) Ebből láthatja, hogy én nem vagyok a délelőtti egyhuzamban való tanításnak híve s tekintettel a kis gyermekeknek szervezetére, joggal föltételezhetem, hogy nálunk mások sem pártolnák. A szabad délutánnak különben is megvan az a nagy akadálya, hogy mitévők lennének a nagy városokban a munkásosztály gyermekei? Itt a társadalmi rendnek súlyos problémájával állunk szemben.

Németország. Közvetlen szomszédaink különös figyelmet érdemelnek, egyrészt mert intézményeik reánk mindig nagy s rendszeren túlságos hatással voltak, másrészt mert ez az egyhuzamban való tanításnak őshazája; igaz, hogy első sorban a felső nép-, a polgári és a középiskolák részére, a mi a felületes megfigyelőt könnyen megtévesztheti. Két nagy táborba sorakozik a német értelmiség: tanférfiak, orvosok és bölcselek, az egyik szívósan küzd a reform mellett, a másik elkeseredéssel ellene. Egész irodalma van már ott a kérdésnek, melyet már részeire bontva elemeznek. Így pl. vannak, a kik az egyhuzamban való tanítást pártolják, de ép olyan hevesen ellenzik az ötórás iskolázást. Jellemző az is, hogy az újítás hívei főleg orvosok. ellenzői naggyobbára pedagógusok. Ime néhány közvetlen levélbeli

nyilatkozat. Dr. *Matthias A.*, Geh. Ober-Reg. Rat és előadó tanácsos a porosz kultuszminiszteriumban: Iskoláinkban tett tapasztalatok alapján mondhatom, hogy 6—8 éves gyermekeket 8—12-ig és 6—10 éveseket 8—1-ig semmi esetre sem tartanék az iskolában. Ezt ezek a lények nem bírják ki. — Dr. *Rein V.*, a pedagógia tanára a jeni egyetemen: A kérdést elvileg nagyon nehéz eldönteni; helyi körülmények játszanak közre s végre is ezeken fordul meg a dolog. Kisebb városokban és a hol a (iskolai) távolságok rövidek mindig a mellett volnék, hogy a gyakorlati foglalkoztatással járó könnyebb tárgyakat a délutánra tegyék át. A szabad délutánnak előnyei a tanítók részére kézzelfoghatók, de az ifjúságnak java talán mégis előbbre való. Őt egymásra következő tanítási óra a szünetek dacára is nagy igényeket támaszt a munkabírással szemben. És az az ötödik óra! A pedagógusok rövid, de velős véleménye után halljunk két elsőrangú orvosi tekintélyt. Dr. *Griesbach H.*, a nagytekintélyű mülhauseni orvostanár és a nürnbergi iskolaegészségügyi kongresszus¹ elnöke: Megjegyzem, hogy elvben és könnyen méltányolható egészségügyi okokból a mellett vagyok, hogy az elemi iskolába járó gyermekeknek délutánja iskola-mentes legyen. Középiskoláknál ez föltétlenül szükséges.² Ott, a hol Németországban az egyházamban való tanítást a népiskolákba bevették, az eddigelő minden tekintetben bevált.

Prof. Dr. *Eulenburg Albert*, Geh. Med.-Rat Berlinben, ezt írja: Egy olyan mozgalom ellen, mely célul tűzi ki, hogy megszüntesse a délutáni tanítással üzőtt visszaélést, általában természetesen nem lehet kifogást emelni. Világos azonban, hogy ezt a magában véve helyes elvet a gyakorlatban nem szabad oly módon megvalósítani, hogy az egyházamban való délelőtti tanítás ép oly nagy vagy még nagyobb hátrányokkal járjon. E végből az egymásra következő tanítási órák száma 6—7 éves gyermekeknél legfeljebb három lehet, 8 és 9 éve-

¹ A most Nürnbergben lefolyt kongresszuson, mint hallom, az egyházamban való tanítást az elemi iskolák részére elvetették, a középiskolákra elfogadták. Az utóbbiakra Hintzmann elberfeldi reálisk. igazgató állított össze, mint előadó, igen tanulságos tételeket.

² Jegyezzük meg, hogy Németországban az egyházamban való tanítás még a középiskolákban sincs mindenütt meghonosítva, s hogy ennek érdekében is erélyes mozgalom folyik (l. Griesbach: *Über den Stand der Schulhygiene in Deutschland*: 43. lap). Itt emlitem az ú. n. *Halbtagschulen* jeles intézményét, a melyben a tanulók ugyanazon osztályon belül minőség szerint két csoportra osztatnak: az egyik délelőtti, a másik délutáni tanul. Ezzel rokon a mannheimi népiskolákban sikerrel meghonosított ú. n. *Sonderklassensystem*, melyet a nürnbergi kongresszuson is megvitattak.

seknél pedig a négyet naponként túl nem haladhatja. Az egyes tanítási órák tartama amazoknál 40, ezeknél 45 percnél nagyobb nem lehet, vagyis mindegyik tanítási óra után 20 illetve 15 percnyi szünet tartandó. Négyórás tanításnál a második óra után esetleg hosszabb, a harmadik után ismét rövidebb szünet engedélyezendő. Csakis ezen, ma még Németországban is «jámbor óhajítás»-számba menő szabályoknak legpontosabb betartásával lesz lehetséges 6—10 éves gyermekeknél az egyhuzamban való tanításból eredő hátrányos túlterhelésnek elejét venni. Mondanom sem kell, hogy e mellett még kellő gond fordítandó a szüneteknek célirányos kihasználására (reggeli, a szabadban való tartózkodás).

Svájcból Dr. Schmid Fr.-tól, a köztársasági egészségügyi hivatal igazgatójától és a svájci iskolaegészségügyi egyesület elnökétől a következő levelet kaptam: Nálunk az elemi iskolákban az egyhuzamban való tanítás nem lévén bevezetve, ebbeli tapasztalatokat nem közölhetek. Hogy 10 éven aluli gyermekeket 8—12-ig, sőt 8—1-ig tanítanak, azt egészségi szempontból teljesen elvetendőnek tartom, s bizonyára a pedagógusok is ellenezni fogják. Figyelmet érdemel az a körülmény is, vajjon kívánatos-e, hogy a gyermekek minden délután szabadok legyenek. Munkáskörökben, a hol gyakran az anya is részt vesz az életfentartás munkájában, a délutáni tanítás merőben védelmi intézkedés, mely elejét veszi a ki nem elégtő családi felügyeletben részestülő gyermekek romlásának. Az alsó osztályokban a délutáni tanítást különben is pótolhatni a szabadban való foglalkoztatással, sétákkal, kirándulásokkal és játékokkal.

Svédország. Ellen Key a híres írónő, Rosenberg Augusztia úrnő közvetítésével ezeket írja: Svédországban régóta folyik az egyhuzamban való tanítás, még pedig mind az elemi, mind a többi fajú iskolákban. Az elemi iskolákban 8—12-ig vagy 8—1-ig tanítanak és a délután szabad; a középiskolákban pláne 8—3-ig vagy 9-től $\frac{1}{2}$ 4-ig¹ tanítanak, de minden óra után van legalább 10 percnyi szünet és 11 órakor vagy $\frac{1}{2}$ 12-kor egy egész szabad óra, a lunch ideje.² A tanulók az iskolákban költik el a magukkal hozott húsfélét és isznak 1—2 pohár tejet. A legtöbb iskolában gondoskodnak arról, hogy a gyermekek a magukkal hozott tejet melegen tarthassák. Ez Svédországban természetes, mert ott a legtöbb családban télen-nyáron hideg hús- és halfélét és meleg tejet vagy teát isznak.

Mielőtt előadásomat befejezném és belőle a következtetéseket

¹No ebből már igazán nem kérünk!

²Hogyan? Hát ezután nincs emésztési szünetre szükség, mint az *otthoni* délebed után?

levonnám, legyen szabad még egy tanúságtételre hivatkoznom. Hogy a várható támadásokkal szemben pedagógiai lelkiismeretemet a mennyire csak lehet megnyugtassam, nem értem be az imént felsorolt érdekes és értékes külföldi vallomásokkal, hanem felkerestem azt a magyar pedagógust, a kinék gazdag ismereteit és mély bölcséleti belátását mindannyian nagyrabecsüljük. Saját álláspontomnak ismertetése után dr. Kármán Mór, társaságunknak egyik alelnöke, részletesen fejtegette előttem a kérdés mibenlétét és az ő nézetét. Szerinte abból kell kiindulni, hogy mire van a gyermeknek szüksége s miré való az iskola? Az iskola ne csak tanítson, hanem foglalkoztasson is; amázkötött, rendszerező és közös tevékenység (stúdium), ez szabad, nevelő és egyéni foglalkoztatás (szabad természetben való tájékozás, ének, testedzés, játék, rajz, kézimunka). Ez a helyes és eredetileg követett mód idővel elmosódott és a stúdium túlságosan eltérbe lépett. Tévednek azok, a kik azt hiszik, hogy az utóbbi, szabad foglalkozás a stúdiummal szemben és utána pihenést, üdülést jelent, a kik tehát a gyermeket a két, lényegesen különböző tapasztalat- és érzület-körben ide-oda rántják. Ellenkezőleg: a gyermeknek legyen ideje az elmélyedésre itt is, ott is. Ezért legyen a délelőtt a szorosabb értelemben vett tanulás és tanítás ideje, míg a délután a szabad, nevelő foglalkozásé. Ám jó, a kik tehetik, lássák ezt el otthon, de a nép gyermekei részére az iskola kell hogy ezt a nevelői munkát elvégezze, mely d. u. 5 vagy 6-ig tarthat, mert a jó, mesterséges világítás nem árt. A tanítás és a foglalkoztatás idejére nézve a már említett Bureau-Riofrey-féle táblázat jó szolgálatot tesz. Egy másik végzetes tévedés az ú. n. egyórás rendszernek oktalan utánzásából ered, mely az elemi iskolától az egyetemig, a 6 éves kortól a 25. évig uralkodik. Az elemi iskolában a «lecke» ne legyen több 1/2 óránál, míg a középiskolában 1 1/2 órás is lehet.

Ebből világosan megérthető, hogy dr. Kármán nem épen híve az egyhuzamban való tanításnak, oly alakban, a mint nálunk napirendre tűzték.

*

Vonjuk le immár a hallottakból az utolsó következtetéseket és igyekezzünk kölcsönös jóakarattal és megértéssel megállapítani azt, ami sajátos társadalmi és faji viszonyainknak legjobban megfelel. Láttuk, hogy olyan megoldást, mely valamennyi érdekelt felet kielégítene és minden országban egyaránt beválna, hiába keresünk. Sőt tovább megyek, még egy országra, egyetlen városra sem fogunk olyan rendszert kieszelhetni, mely minden tényezőnek képzelt vagy valóságos érdekeit egyenlően kielégíthetné. Ebből önként az a tanul-

ság és kényszerűség hárul reánk, hogy a külföldnek hagyományos és kényelmes utánzásáról mondjunk le s hogy első sorban a mi állapotaikat és a legfontosabb tényező érdekeit tartsuk szem előtt, a gyermekét, még pedig nem a kiváltságos osztálynak, hanem a többségnek, a népek gyermekeit, melynek ehhez elvitázhatatlan joga van.

Vagyis nagyjában és egyelőre megmaradna a mai kettéosztott rendszer, melyet azonban üdvös intézkedésekkel lényegesen lehetne és kellene javítani. Ilyen reformok: a téli tanításnak $\frac{1}{2}$ 9 vagy 9 órák való megkezdése,* a tanítási órák helyett a félórának rendszeresítése, néhány délután felszabadítása; már gyökeresebb reform volna a fakultatív, vagyis nem-kötelező délutáni tanítás és a gyakorlati tárgyaknak áthelyezése a délutánra.

Mindezek bizonyos fokig kompromisszumot föltételeznek, a mi rendes áthidalása az elméletnek a gyakorlatba, de egyúttal biztosíték az iránt, hogy a tanuló ifjuságot a veszedelmes kísérletezéstől lehetőleg megóvjuk.

Mint az emberi művelődés történetében nem egyszer, most is megesezt az, hogy egy mozgalom fejlődése közepette irányt változtatott és mást, nagyobbat, becsebbet érlelt meg, mint a mit eleve maga is tervezett. Ebből, a magasabb erkölcsi szempontból, ellentétes elvi álláspontom dacára, köszönetet mondok a mozgalom kezdeményezőinek, mert valamennyi illetékes tényezőnek figyelmét közvetve ugyan ráterelték az elemi iskoláztatásnak mai hiányos rendszerére és megnyitották az orvoslásnak legszebb perspektíváját: a nevelő-oktatásnak új, élettanilag helyesebb rendszerét.

Ellenzéki pedagógiai pártállásomat a reform híveinek egy része úgy tüntette fel, mintha én a tanításnak ellensége lennék. Ez téves, érthetetlen és indokolatlan. Való az, s ezt sohasem is haboztam hirdetni, hogy a hol a gyermek, a tanító és a szülő érdekei összeütközésbe jutnak, én igenis a gyermeknek fogom pártját, de azt tartom, hogy ugyanez egyúttal legszentebb kötelessége a tanítónak és a szülőnek is.

Értsük meg egymást. Ne arról vitatkozzunk szenvedélyesen, hogy *kinek* van igaza, hanem tárgyilagosan arról, hogy *hol* az igazság, az ideál! Végzem, a mint kezdtem, a Szentírás szavaival: Engedjétek hozzám jönni a kisdedeket.

KEMÉNY FERENC.

* Ha a 3—4. osztály tantermei az emeletén, az 1—2. osztályai a földszinten vannak, minden nehézség nélkül megvalósítható az is, hogy az utóbbiak részére a tanítás később kezdődjék és korábban érjen véget.